

MINTAQADA QAYTA ISHLASH SANOATINI INNOVASION RIVOJLANTIRISHNING EKONOMETRIK TAHLILI

Xamrayev Nodir

Qarshi davlat texnika universiteti

ORCID: 0009-0005-3491-9714

xamrayevnodir@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda mintaqalarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, hududlardagi qayta ishlash sanoatini innovatsion iqtisodiy rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mintaqada qayta ishlash sanoatini innovatsion iqtisodiy rivojlanishni takomillashtirishda xorij tajribasi va uni mintaqada qo'llash imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, mintqa agrosanoatida hududlararo subklasterlash mexanizmlarini rivojlantirish yo'llari va istiqbollari, samaradorligini oshirish omillari, imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy, mexanizmlari hamda mintqa innovatsion iqtisodiy samaradorligini aniqlash va hisoblash uchun bu mintqa neft-gaz sohasi, tog'-konmetallurgiya sanoatini hamda agrosanoatida hududlararo aynan qanday omillar, qay darajada ta'sir etishini o'rganish zarurligi va bu omillarni turlicha guruhlash mumkin bo'lib, bu omillar aynan qaysisining samaradorligini aniqlanayotganligiga bog'liqligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: qayta ishlash, eksport, innovatsiyalar, innovatsion, raqobatbardosh, kooperatsiya, konsentratsiyalash modeli, klaster, neft-gaz sanoati, agrosanoat, agroklastar, tendensiyalar.

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ПЕРЕРАБОТКИ В РЕГИОНЕ

Хамраев Нодир

Каршинский государственный технический университет

Аннотация. В данной статье рассматривается реализация масштабных реформ в Узбекистане по обеспечению экономической стабильности регионов и инновационного развития экономики перерабатывающей промышленности в регионах. Анализируется зарубежный опыт совершенствования инновационного развития экономики перерабатывающей промышленности в регионе и возможности его применения в регионе. Также освещаются пути и перспективы развития механизмов межрегионального субкластерного объединения в агропромышленном комплексе региона, факторы, возможности, организационно-экономические механизмы повышения их эффективности, а также необходимость изучения того, какие факторы и в какой степени влияют на нефтегазовый сектор, горно-металлургическую промышленность и агропром данного региона с целью определения и расчета инновационной эффективности экономики региона, причем эти факторы можно сгруппировать по-разному, и определяется зависимость эффективности, какого из этих факторов.

Ключевые слова: переработка, экспорт, инновации, инновационный, конкурентоспособный, кооперация, модель концентрации, кластер, нефтегазовая промышленность, агропромышленный комплекс, агрокластер, тенденции.

ECONOMETRIC ANALYSIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE RECYCLING INDUSTRY IN THE REGION

Khamrayev Nodir

Karshi State Technical University

Abstract. *This article discusses the implementation of large-scale reforms in Uzbekistan to ensure the economic stability of the regions and the innovative economic development of the processing industry in the regions. Foreign experience in improving the innovative economic development of the processing industry in the region and the possibilities of its application in the region are analyzed. It also highlights the ways and prospects for the development of interregional subclustering mechanisms in the agro-industry in the region, factors, opportunities, organizational and economic mechanisms for increasing their efficiency, and the need to study what factors and to what extent they affect the oil and gas sector, mining and metallurgical industry and agro-industry in this region in order to determine and calculate the innovative economic efficiency of the region, and these factors can be grouped in different ways, and the dependence of the effectiveness of which of these factors is being determined.*

Keywords: *processing, export, innovation, innovative, competitive, cooperation, concentration model, cluster, oil and gas industry, agro-industry, agro-cluster, trends.*

Kirish.

O'zbekiston mintaqalarining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari turli tendensiyalarga ega. Mintaqalar iqtisodiyotini innovasion rivojlantirish tendensiyalari zamonaviy iqtisodiy model va texnologiyalarni joriy qilish orqali mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan.

Xududlarda qayta ishlash sanoatini innovatsion rivojlantirishning yangi yo'nalishi, raqobatda ustunlikni ta'minlash strategiyasi sifatida klasterlarni joriy qilish amaliyotiga e'tibor chuqurlashmoqda. Klasterlar ishlab chiqarish, sanoat va xizmat ko'rsatishni bir tarmoqqa to'plash, qo'shilgan qiymat zanjirini hosil qilishning samarali yo'nalishi sifatida raqobatbardosh mulkchilik shakllarining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Qisqa muddat mobaynida klaster usulida faoliyat yuritish o'zining ijobiy tomonlarini ko'rsatdi. Jumladan respublikamizda to'qimachilik sanoatida resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy yetildi. Yangi va zamonaviy korxonalarni barpo yetildi, yangi ish o'rinlarini yaratildi, yuqori qo'shilgan qiymatga yega tayyor mahsulot ishlab chiqarish rivojlandi. Shu bois shakllanayotgan va rivojlanayotgan klasterlar faoliyatini barqarorlashtirish, mavjud muammolarni bartaraf yetish dolzarb vazifalar sifatida qaralmoqda.

Adabiyotlar sharhi.

Sanoat korxonalarning ishlab chiqarish jarayonini klasterlashtirish ma'lum bir hududda o'zaro bog'langan korxonalarning iqtisodiy aglomeratsiyatsi ob'ekti sifatida hunarmandchilik ishlab chiqarish davridan beri ma'lum. Uning fanda samarali usul sifatida talqin yetilishi birinchilardan bo'lib, atoqli iqtisodchi olim Marshalning (1993) asarlarida paydo bo'ldi. Marshall (1993) ularni "Mahalliy sanoat" deb atadi. Keyinchalik "Sanoat hududlari" nomi keng tarqaldi. Hozirda yeng mashhur atama "klaster" esa ancha keyin paydo bo'ldi. Klaster alohida iqtisodiy tizim sifatida qaralishi mumkin (Бабкин, Шамина, 2008). Bu yesa ham davlat sanoat siyosatining rivojlanishiga, ham butun iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (Бабкин и др., 2013).

Bizning davrimizdagi klasterlar to'lqinining ko'tarilishi asosan vertikal integratsiyalashgan kompaniyalarning parchalanish jarayonlari bilan bog'liq. Buning sababi mahsulotlarning murakkabligining keskin o'sishi yedi - birinchi navbatda mashinasozlikda. Yakuniy mahsulotlarni yig'ishda ishlatiladigan oraliq mahsulotlar va butlovchi qismlarning

soni va assortimenti ko'p marta oshdi. Bunday sharoitlarda barcha korxonlarning konsentratsiyasi bitta tom ostidagi ishlab chiqarish maydonchalari haqiqiy tanlov bo'lishni to'xtatdi. Muqobil variant - mustaqil ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro manfaatli hamkorlik, ya'ni klasterlar vujudga kela boshladi. Klaster yondashuvining asoschisi sifatida Porter (2005) klasterlarni "Geografik jihatdan qo'shni bo'lgan bir-biriga bog'langan kompaniyalar va ular bilan bog'liq bo'lgan kompaniyalar guruhi" deb ta'riflaydi. Bunday yondashuvlar tarmoqlararo va tarmoq ichida sinergatik ta'sirni ifodalaydi.

Sinerгиya samarasi ichki va tashqi qarshiliklarni, yutuqlar yig'indisini birlashtirganda paydo bo'ladi. Jamoa harakatini natijasini yerishish uchun kompaniyalar tuzilmalarini tashkil yetishda "Sinerгиya" atamasi Bogdanov (1989), Ansoff (1999) tomonidan qo'llanilgan. Sinerгиya deganda ikki yoki undan ortiq korxonalarning bir xil yo'nalishda birlashishi natijasida yuzaga keladigan strategik afzalliklar tushuniladi. Klasterlashning sinergetik ta'siri tufayli quyidagi imkoniyatlar vujudga keladi:

- raqobatdan oldingi imkoniyatlar;
- innovatsiyalarning tarqalishi;
- vertikal integratsiya;
- texnologik transfer, hayotiy sikl uzaytirilishi, gorizontaal differentsiatsiya.

Klasterlar tadbirkorlarning imkoniyatlarini birlashtirgan yagona tizim sifatida shakllandi. Shu bilan birga bir-biriga bog'liq turli xil faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning o'rtacha xarajatlarini qisqartirdi. Tarmoqda mavjud bo'lmagan faoliyat turlarining hosil bo'lishiga imkon yaratdi. Bu yesa bir yo'nalishdagi ishlab chiqarish boshqa faoliyat turlariga senergetik ta'sir ko'rsatadi. Senergetik ta'sir mahalliy harakatlar oddiy individual harakatlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Shu munosabat bilan integral tuzilmaning salohiyati individual tuzilma a'zolari potentsiallaridan yuqori bo'ladi. Hamkorlik va samarali foydalanish natijasida uzoq muddatli istiqbolda barcha manfaatdor sheriklarning imkoniyatlari sinergik yeffektga olib keladi. U yoki bu klasterlarni yaratish g'oyasi hududnii batafsil o'rganish va tizimli yondashuvni talab qiladi. Kompaniyalar uchun unga kirish faqat bir-birining yonida joylashganligi yemas, balki foydali bo'lishi lozim. Klasterlarni yaratishda ishlab chiqaruvchilarning manfaatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lmasligi kerakligini tushunish muhimligi infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatini yaratadi¹.

Ishlab chiqarish korxonalarning ishlab chiqarish jarayonini klasterlashtirish iqtisodiyoti ijodkorlik muhitini yaratish va innovatsion faoliyatni shakllantirishni ta'minlash imkonini beradi. Jahon tajribasida klasterlarni shakllantirishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi, 80-90-yillarda taklif qilingan klassik liberal yoki anglo-sakson yondashuvidir. Porter (2005) aytganidek, xo'jalik sub'ektlarining o'zini-o'zi tashkil yetishiga asoslangan "Yerkin bozor" mexanizmlari doirasida sodir bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda ishlab chiqarish sanoatida klasterlarining nazariy-uslubiy asoslari, klasterlar va unga birlashgan tadbirkorlik sub'ektlarining mahsulotlar bozori taraqqiyotidagi roli, unga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot ishini olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy tadqiqotlarning dialektika nazariyasiga tayangan holda analiz va sintez, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

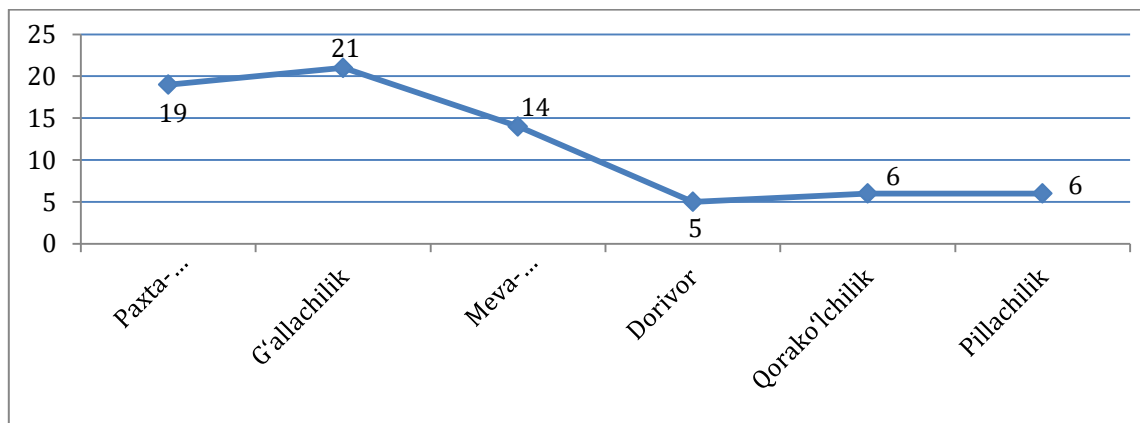
Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarish sanoatini klasterlarining vujudga kelishi davlat tomonidan agrar tarmoqda sanoat integratsiyasini qo'llab-quvvatlash orqali sodir bo'lmoqda. Bu esa xorijiy va mahalliy investorlarning erkin faoliyat ko'rsatishi uchun

¹ Синергетический подход в управлении [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.viktorova-ts.ru>.

me'yoriy-huquqiy xujjatlar asosida ta'minlandi. Agrar sohada qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashning ortda qolishi davlat aralashuvini taqozo qildi. Jumladan, agrar tarmoqda paxta-to'qimachilik, g'allachilik, meva-savzavotchilik, farmasevtika, qorako'lchilik, pillachilik klasterlari tashkil yetildi.

Qashqadaryo viloyatida 2024 yilda 180300 tonna tola ishlab chiqarilgan bo'lib, 2022 yilga nisbatan 74.2 foizga o'sgan. Ip -kalava ishlab chiqarish 73,2 foizga, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish 81.0 foizga ortgan, yog'-moy ishlab chiqarish 73.1 foizga ortgan. Ammo mato ishlab chiqarish, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi oshgan bilan, ishlab chiqarish xajmi kam. Shunday bo'lsa-da, ushbu ishlab chiqarish sohalari oldingi yillarda mavjud bo'lmagan. Klasterlarning sinergetik ta'sirida ushbu ishlab chiqarish yo'nalishlari sekin bo'lsa-da rivojlanmoqda.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida ishlab chiqarish korxonalarining klasterlashgan korxonalar soni, birlik

Manba: o'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi.

Qashqadaryo viloyatida paxta-to'qimachilik klasterlarining soni 19 tani tashkil qilgan bulib, shundan, faqat 9-tasi ip-kalava, mato, tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaradi. Bu O'zbekiston iqtisodiyotiga klasterlarning kirib kelishining dastlabki ko'rinishlari xalos. 2016 yildan buyon agrar sohada klasterlarni rivojlantirishning huquqiy asoslari yaratilgan (Rakhimov & Jo'raev, 2022). Ammo xorijiy va mahalliy investorlarning bu yo'nalishga kirib kelish sekin kechdi. 2020-2024 yillardan boshlab klasterlar qayta ishlash sohalarini o'z o'rniga quyishni boshladi.

Hududiy nuqtayi nazardan klasterlarning soniga nisbatan o'rtacha samardorlikni hisoblash muhim hisoblanadi (2-jadval).

2-jadval

Qashqadaryo viloyati to'qimachilik klasterlarining o'rtacha samardorlik ko'rsatkichlari

	Ulchov birligi	2020	2021	2022	2023	2024	2024 yilda 2020 yilga nisbatan o'zgarish, %
Sotishdan tushgan daromad	Mrld. so'm	7,435	11,117	60,658	179,621	254,625	34,2
Xarjat	Mrld. so'm	7 463	17,178	87,783	174,585	217,152	29,1
Sof foyda	Mrld. so'm	-0,278	-6,061	-27124,5	5,036	37,472	x
Rentabellik, %	Mrld. so'm	x	x	x	2,9	17,3	x
Texnologik transfer xarajatlari	Mrld. so'm	11,9	62,2	92,9	95,8	204,3	17,1
Asosiy vositalar	Mrld. so'm	9,4	37,6	53,3	71,9	94,2	10,0
Tovar moddiy zahiralari	Mrld. so'm	2,6	36,6	101,8	116,8	205,9	79,2
Ishchilar soni	Kishi	295	336	380	429	414	1,4

Manba: o'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi.

Qashqadaryo viloyatida 2024 yilda har bir klasterga to'g'ri keladigan o'rtacha yalpi daromad 254,625 mlrd.so'mni tashkil qilgan, xarajatlar esa 217,152 mlrd.so'mga to'g'ri kelgan. Texnologik transfer xarajatlari esa 204,3 mlrd.so'mni tashkil qilgan.

Klasterlar ichida o'rtacha daromad qiluvchi "Oqsaroy" klasterining samaradorlik ko'rsatkichlarini ko'rib chiqamiz. Ushbu klasterda sotishdan tushgan daromad 445,7 so'mni tashkil qilib, 2020 yilga nisbatan 4,1 martaga oshib, xarajatlar esa 3,7 martaga o'sgan. Sof foyda 2024 yilda 121,2 mlrd.so'mni tashkil qilib, 2020 yilga nisbatan 212,6 mirtaga oshganligini ko'rishimiz mumkin. 2024 yilda texnologik transfer xarajatlari 2024 yilda 445,2 mlrd.so'mni tashkil qilib, 2020 yilga nisbatan 2,4 martaga oshgan.

3-jadval

Qashqadaryo viloyati "Oqsaroy" qayta ishlash sanoati klasterining samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Ulchov birligi	2020	2021	2022	2023	2024	2024 yilda 2020-yilga nisbatan o'zgarish,marta
Sotishdan tushgan daromad	Mrld. so'm	108,6	137,8	167,5	180,1	445,7	4,1
Xarjat	Mrld. so'm	108,5	137,5	166,6	128,9	324,5	3,0
Sof foyda	Mrld. so'm	0,057	0,230	0,930	51,2	121,2	212,6
Rentabellik,%	Mrld. so'm	0,1	0,2	0,6	39,7	37,4	x
Texnologik transfer xarajatlari	Mrld. so'm	187,6	114,4	242,0	77,068	445,2	2,4
Asosiy vositalar	Mrld. so'm	152,8	206,4	211,1	244,5	34,7	2,2
Tovar moddiy zahiralari	Mrld. so'm	34,7	95,6	145,2	74,6	180,6	5,2
Ishchilar soni	Kishi	1 740	1761	1824	1824	1 756	1,0

Manba: o'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi.

Qashqadaryo viloyati klasterlarining o'rtacha samaradorligi va "Oqsaroy" klasterining samaradorlik ko'rsatkichlarining marjinal o'sishini tahlil filamiz. 4 – jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, klasterlar 2020-2024 yillar davomida foyda bilan chiqmagan. Ammo keying ishlab chiqarishlar uchun yangi texnologiyalar, asosiy vositalar keltirilgan (Rakhimov & other, 2021). "Oqsaroy" klasterida esa samaradorlik ko'rsatkichlari o'sib borgan. Qashqadaryo viloyati klasterlarining o'rtacha samaradorligi ko'rsatkichlarining marjinal o'sishini ko'rib chiqamiz.

4-jadval

Qashqadaryo viloyati to'qmiachmlik klasterlarining o'rtacha samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Ulchov birligi	2020	2021	2022	2023	2024
Sotishdan tushgan daromad (S_t)	Mrld. so'm	108, 641	137,823	167, 498	180,172	445, 684
Xarjat X_t	Mrld. so'm	108, 584	137,593	166, 568	128, 953	324, 458
Texnologik transfer xarajatlari(t) t	Mrld. so'm	187,601	114,402	242, 027	77,068,0	445, 231

Manba: o'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi.

$$D_{do'} = \frac{\Delta S_t}{\Delta t_t} = \frac{S_{t2} - S_{t1}}{t_{t2} - t_{t1}}$$

$D_{do'}$ – viloyat bo'yicha klasterlarning qo'shimcha bir so'mlik texnologik xarajat sarflash evaziga umumiy daromadning o'sgan qismi.

ΔS_t – viloyat bo'yicha sotishdan tushgan daromadning o'zgarishi.

Δt_t – viloyat bo'yicha texnologik xarajatlarning o'zgarishi.

$$L_{do'} = \frac{\Delta X_t}{\Delta t_t} = \frac{X_{t2} - X_{t1}}{t_{t2} - t_{t1}}$$

$L_{do'}$ – viloyat bo'yicha qo'shimcha bir so'mlik texnologik xarajat sarflash evaziga umumiy xarajatning o'sgan qismi.

ΔX_t – viloyat bo'yicha umumiy xarajatlarning o'zgarishi.

$$D_{d2022-2023} = \frac{2546,25 - 179,621}{204,343 - 95,760} = \frac{75,004}{108760} = 0,69$$

$$L_{d2022-2023} = \frac{217,157 - 174,585}{204,343 - 95,760} = \frac{42,587}{10,876} = 0,39$$

Qashqadaryo viloyatida klasterlarning texnologik xarajatlarga nisbatan o'rtacha samaradorlik ko'rsatkichlarini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin:

➤ texnologik xarajatlarning bir milliardga oshirilishi daromadlarni 0,69 milliardga o'sishini ko'rsatadi.

➤ texnologik xarajatlarning bir milliardga oshirilishi xarajatlarning 0,39 milliardga o'sishini yuqoridgi hisob kitoblardan ko'rishimiz mumkin.

Ko'rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyatida klasterlarning texnologik xarajatlarga mablag' ajratilishi daromadining oshishiga olib kelgan. Ammo bu ma'lum texnologik davrni ichiga olib, qushimcha bir birlik $D_d = L_d$ teng bulgunga qadar davom etadi. Xozirgi holatda esa viloyat hududida faoliyat ko'rsatayotgan klasterlar $D_d > L_d$ ($0,69 > 0,39$) qo'shimcha innovatsion texnologiyalarga mablag' sarflash imkoniyati mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

5-jadval

Mintaqadagi "Oqsaroy" qayta ishlash klasterining samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Ulchov birligi	2020	2021	2022	2023	2024	2024-yilda 2020-yilga nisbatan o'zgarish, marta
Sotishdan tushgan daromad (S_t)	Mrld. so'm	108,641	137,823	167,498	180,172	445,684	4,1
Xarajat X_t	Mrld. so'm	108,584	137,593	166,568	128,953	324,458	3,0
Texnologik transfer xarajatlari (t_t)	Mrld. so'm	187,601	114,402	242,027	77,068,0	445,231	2,4

Manba: o'rganishlar natijasida muallif ishlanmasi.

$$D_{d2022-2023} = \frac{445,684 - 180,172}{445,231 - 77,068} = \frac{265,512}{368,163} = 0,721$$

$$L_{d2022-2023} = \frac{324,458 - 128,953}{445,231 - 77,068} = \frac{195,505}{368,163} = 0,53$$

"Oqsaroy" klasterining texnologik xarajatlarga nisbatan o'rtacha samaradorlik ko'rsatkichlarini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin:

➤ texnologik xarajatlarning bir milliardga oshirilishi daromadlarni 0,721 milliardga o'sishini ko'rsatadi.

➤ texnologik xarajatlarning bir milliardga oshirilishi xarajatlarning 0,531 milliardga o'sishini yuqoridagi hisob kitoblardan ko'rishimiz mumkin.

Ko'rinib turibdiki, texnologik transfer xarajatlar "oqsaroy" klasterining daromadining oshishiga sabab bo'lgan. Ammo bu ma'lum texnologik davrni ichiga olib, $D_d = L_d$ teng

bulgunga qadar davom etadi. Xozirgi holatda esa $D_d > L_d$ ($0,721 > 0,531$) qo'shimcha bir birlik innovatsion texnologiyalarga mablag' sarflash imkoniyati mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasida klaster iqtisodiyotiga tegishli bo'lgan uyushgan kompleks disassimilyatsiyadan ko'ra assimilyatsiya (*ichkarida to'planish*)ning ustunligi bilan tavsiflanadi, ya'ni faoliyatni to'plash, bu uning uchun noqulay sharoitlarda ayniqsa muhimdir. Disassimilyatsiyaning ustunligi faoliyatning yo'qolishiga va shunga mos ravishda tizimning tashqi ta'siriga qarshilikning pasayishiga olib keladi. Klaster iqtisodiyoti konjugatsiya hodisasini o'zida aks yettiradi. Konjugatsiya, ingression va disgression kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Konjugatsiya jarayoni yelementlarning bir xillik, o'xshashlik, harakatning bir yo'nalishliligi, bir-birini to'ldiruvchiligi va boshqalar tamoyillariga muvofiq bog'lanishi, shuningdek, ularning kombinatsiyasi natijasida "Zanjirli aloqa"ni tashkil yetishi bilan ta'minlanadi. Bu yesa klaster iqtisodiyotiga to'liq mos keladi. Yelementlar birikmasining paydo bo'lishi va o'zgarishi, xilma-xillikni keltirib chiqaradi hamda tashkiliy shakllarni o'zgartirib yangi tashkilot hosil qiladi.

Umuman olganda, klasterning paydo bo'lishi, kamdan-kam istisnolardan tashqari, kombinatsiya ta'siri ostida o'z-o'zidan sodir bo'lishi lozim. Tadbirkorlik tashabbusini ayrim omillarning asosiysi deb hisoblash mumkin. Bu yesa klasterlarning shakllanishi uchun asos hisoblanadi. Bir yoki ko'plab xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan birgalikda foydalanish imkoniyati yoki zaruriyati bir nechta birlashtiruvchi omillariga bog'liq. Masalan: asosiy texnologiya, mahsulotlarni marketingni ilgari surish kanallari, kadrlar tayyorlash tizimi, yagona mahsulot sohasiga oid nou-xau yaratish tizimi.

Xulosa va takliflar.

Klaster bir tomondan, trigger yeffektiga ko'ra tezda yangilash imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonda xaridorlar bozordan oldinngi uzluksiz rivojlanishini eslashga majbur qiladi. Boshqa tomondan, klasterning barqarorligi tashqi va ichki salbiy buzilishlarga qarshi turish, mutanosib va barqaror holatni saqlash qobiliyati bilan belgilanadi. Uzoq vaqt davomida harakat bir xil tuzilish, ishlash usuli va traektoriyasi nisbatan. Aynan klaster iqtisodiyoti sizga biznes konsepsiyasini yangidan qurish, odatiy modellarni o'zgartirish, o'zingizni boshqacha joylashtirish va raqobatbardoshlikning yangi joylarini topish imkonini beradi. Klaster ichidagi raqobat tizimni optimallashtirishga va ma'lumotlar almashinuviga, mutaxassislar, texnologiyalar tizimni rivojlantirishga, moliyaviy resurslarni o'tkazish imkonini beradi.

Klasterni rivojlantirish uchun yeng zarur bo'lgan tarmoqlarga, zamonaviy iqtisodiyot global iqtisodiyot bilan tavsiflanadigan raqobat, o'zgarishlar, axborot va kommunikatsiyalarning yanada tezroq oqimi o'sib bormoqda. Bu yesa biznesning murakkabligi va keng tarqalgan globallashuvni taqdim yetadi. O'zgarishlar tezligi shunchalik yuqori bo'ladiki, biz uning mohiyatida innovatsion biznesning yangi davri tug'ilishi haqida gapirishimiz mumkin. Bu yangi iqtisodiy va biznes muhitida zamonaviy texnologik yutuqlar bilan tavsiflanadi. Bozorlarda tez o'zgaruvchan o'yin qoidalari va moslashgan yangi xaridorning shakllanishi ham katta tezlikda o'zgaradi. Shunga ko'ra, ishlab chiqaruvchi talab muammolariga ham, atrofdagi bozor muhitidagi o'zgarishlarga ham moslashishadi.

Klasterni shakllantirish uchun quyidagi vositalar to'plamidan foydalanish lozim:

- tashkiliy va kommunikativ, jalb qiluvchi klasterni rivojlantirish va amalga oshirish mumkin bo'lgan kommunikativ muhitni rivojlantirish;
- yaratishni nazarda tutuvchi investitsiyalar jalb qilish, muhandislik yoki klasterni shakllantirish uchun zarur bo'lgan boshqa infratuzilmani shakllantirish;
- tashkiliy va huquqiy, me'yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlash. Bu xodimlar, axborot, marketing va boshqa dasturlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday klaster ma'lum bosqichlar ketma-ketligidan o'tadi. Ular barcha klasterlar uchun bir xil bo'lmasligi mumkin. Ularning rivojlanish sur'ati har xil bo'lishi mumkin. Biroq, klasterlarning rivojlanishida ba'zi xarakterli jihatlarni aniqlashga imkon beradigan ichki mantiq mavjud.. Yeng ko'p ishlatiladigan klaster bosqichlari quyidagilar bo'lishi lozim:

➤ strukturaviy - bosqichli, klaster strukturasi rivojlanishini dinamikada qayd yetish, uning asosiy vazifasi klaster tuzilmasida uning rivojlanishi uchun paydo bo'lishi kerak bo'lgan yangi yelementlarni aniqlashdan iborat;

➤ asosiy ishlab chiqarish va texnologik bosqichlarni belgilovchi ishlab chiqarish va texnologik ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlovchi klasterdagi jarayonlar va asosiy infratuzilma;

➤ muammoli, potensial klaster tuzilmasi va mavjud vaziyat o'rtasidagi tafovutlarni qayd yetish yoki potensial klaster rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tashqi muammolar.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

Rakhimov A.N. & Jo'raev F.D. (2022). *A Systematic Approach To The Methodology Of Agricultural Development And The Strategy Of Econometric Modeling*. *resmilitaris*, 12(4), 2164-2174.

Rakhimov A.N., Makhmatkulov G.K. & Rakhimov A.M. (2021). *Construction of econometric models of development of services for the population in the region and forecasting them*. *The American Journal of Applied sciences*, 3(02).

Ансофф, И. (1999) *Новая корпоративная стратегия* / И. Ансофф. – СПб.: Изд-во «Питер», – 416 с.

Бабкин А.В., Бахмутская А.В., Кудрявцева Т.Ю. (2013) *Разработка Эффективный механизм региональной промышленной политики // Экономический рост России*. - № 4 (61). - С. 204-2012

Бабкин А.В., Шамина Л.К. (2008) *Анализ использования методических подходов в управлении экономическими системами // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия «Экономика»*. № 1 (53). – Страницы 18-22.

Богданов, А.А. (1989) *Тектология – всеобщая организационная наука*. [Текст] – Т. I, II. – М.: Экономика.

Маршалл, А. (1993) *Основы экономики* / А. Маршалл. –М.: Издательство. "Прогресс", - Т.3. - 351 с.

Портер, М. (2005) *Конкуренция*. Пер. с англ. // –М.: Издателский дом «Вилямс», –608 с.